

Osobnost a výchova - prevence nehod a úrazů

 01.12.2008

PERSONALITY AND EDUCATION - PREVENTION OF ACCIDENTS AND INJURIES

Jaroslav Uzel¹

¹Výzkumný ústav bezpečnosti práce, v.v.i., uzel@vubp-praha.cz

BOZP hodnoty lidský činitel nehody osobnost prevence rodina úrazy
výchova učitelé

Abstrakt

Nehoda či úraz jsou obvykle následkem celého komplexu příčin. Není proto vhodné označovat za příčinu některý jednoduchý činitel. Mohou to být například příčiny technické, technologické, ergonomické, organizační, osobnostní, kulturní. Může být na vině i sociální klima, manažerské rozhodnutí nebo chyba pracovníka či celé skupiny. Také osobnost pracovníka hraje v prevenci nehod a úrazů nezastupitelnou roli. Obvykle je to poslední možnost nehodě zabránit. Základy struktury harmonické a zodpovědné osobnosti se vytvářejí již v předškolním věku. Další období intenzivního budování osobnosti je školní docházka. Proto se tento článek věnuje osobnosti a její výchově zejména v předškolním a školním období. Důležitou pomocí v budování optimální osobnosti je její poznávání (výchozího stavu i dosaženého pokroku). Proto se část článku zabývá i touto problematikou.

Klíčová slova: BOZP, hodnoty, lidský činitel, nehody, úrazy, osobnost, prevence, rodina, učitel, výchova

Abstract

An incident or accident is usually the result of a set of causes. Therefore, it is not appropriate to come up with an individual factor only. The reasons for it are technical, technological, ergonomic, organisational and cultural ones. The social climate, managerial decision or an error of a worker or team may be also to blame. Also, worker's personality plays the role that is impossible to replace - usually being the final possibility of accident prevention. The essentials of harmonic and responsible personality are created as early as at the pre-school age. School attendance is another period of comprehensive personality creation. Hence, the paper focuses on personality and its raising (education), particularly in the pre-school and school periods. Cognition (initial condition and the progress reached) is an important aid in the optimal personality creation. A section of the paper deals with this issue.

Keywords: OSH, values, human factor, accidents, injuries, personality, prevention, family, teachers, education

Úvod

Nehoda či úraz jsou obvykle následkem celého komplexu příčin. Není proto vhodné označovat za příčinu některý jednoduchý činitel. Mohou to být například příčiny technické, technologické, ergonomické, organizační, osobnostní, kulturní. Může být na vině i sociální klima, manažerské rozhodnutí nebo chyba pracovníka či celé skupiny. Ilustrativní model vzniku nehody či úrazu podává bariérový model:

Obr. č. 1: Bariérový model

Je však nepřehlédnutelné, že ve více než 80% je označen za příčinu nehody **lidský činitel**. U nás se ustálila definice, že se jedná o „*soubor vlastností a schopností člověka, posuzovaných především z hledisek psychologických a fyziologických, které vždy nějakým způsobem v dané situaci ovlivňují výkonnost, efektivnost a spolehlivost pracovního systému*“. V klasické terminologii tedy jde o **osobnost** – osobnostní faktory. České slovo osobnost je odvozeno ze slova osoba, které koresponduje s latinským PERSONA z něhož se ve středověké latině vyvinul termín PERSONALITAS. Slovo „persona“ původně znamenalo masku, kterou si při hře nasazovali herci antických dramát. Význam slova začal podléhat změnám a z masky, která dávala člověku určitou tvářnost, se rozšířil na tvářnost člověka vůbec, na jeho vnější výraz a pak i na jeho povahu. Osobnost je více než obličej, který je všem viditelný. Je to také to, co leží za maskou – trvalé „vnitřní jádro“, které je u každého součástí mnoha různých vzorců myšlení, emocí, motivů, hodnot, postojů a chování.

Na formování osobnosti se zejména podílejí:

Dědičnost ovlivňuje zejména fyzické znaky (např. postavu, podobu, barvu očí, svalový a nervový systém). Zděděné je určitý potenciál, který rozvinou teprve výchova a prostředí. Soudí se, že dědičnost je odpovědna za zhruba 60 – 70 % osobnostních vlastností a výchova za zbývajících 30 – 40 %.

Kultura – hraje důležitou úlohu při formování osobnosti. Každá svým způsobem. Jednotlivci narození do dané kultury jsou vystaveni vlivu společně sdílených hodnot, tradic a norem přijatelného a vhodného chování. Kultura obecně sjednocuje chování, ale mohou existovat i extrémní rozdílnosti, které se mohou podepsat na osobnostech svých příslušníků. (Vnímátné jsou rozdíly v protestantské a katolické etice v rámci křesťanské kultury. V Indii se chování v jednotlivých kastách radikálně liší ačkoli z dálky bychom řekli, že jde o jednu kulturu.)

Rodina – rodiče i sourozenci hrají v životě dítěte a rozvoji jeho osobnosti dominantní roli. Někdy i prarodiče, sourozenci rodičů a jejich děti. Mimo osobnostních charakteristik svoji roli hrají i další faktory: socioekonomický statut, její velikost, úroveň vzdělání, světový názor, pořadí v němž se dítě narodilo ...

Skupinová příslušnost – lidé se v průběhu života podílejí na členství ve velkém množství skupin. V těchto skupinách může jeden a tentýž jedinec hrát několik rolí, získat nejrůznější zkušenosti a zážitky, které nezůstanou bez vlivu na jeho osobnost.

Životní zkušenosti – vlivy specifických a jedinečných událostí, jež se člověku přihodí, dotváří osobnost. Například rozvoj sebeúcty závisí na řadě osobních zkušeností, mezi něž patří příležitost dosáhnout cílů, vypěstovat si ambice, nezklamat a překonat očekávání, úspěšně ovlivňovat druhé, zažívat pocit vlastní hodnoty a ceny.

Situace ovlivňuje konkrétní projevy osobnosti. Různé situace vyžadují různé reakce a chování, aktivizují různé stránky osobnosti, například přijímací pohovor do zaměstnání, pohřeb, večírek s přáteli, rodinný výlet a další.

Kvalita osobnosti rozhoduje v nejednom případě. Také v prevenci rizikového chování. Organizace osobnosti umožňuje jednotlivým složkám a elementům osobnosti vytvářet sehraný integrovaný systém. Pro osobnost je podstatné, že nejen reaguje na podněty, ale především je s to záměrně sledovat cíle, plánovat a předvídat. Integrovaná osobnost se dokáže vyhýbat rizikům a sama rizikem není. I když nehoda a úraz je zpravidla následkem komplexu příčin a nejen struktury osobnosti, hraje osobnost nezanedbatelnou roli v prevenci úrazů a nehod. Obvykle je to poslední možnost nehodě zabránit. Obvykle se v prevenci nehod a úrazů zdůrazňují znalosti (předpis, zákony, příčiny – následky...), ale pro docenění osobnosti stačí uvědomit si, jak všichni máme dostatečné znalosti správné rychlosti při řízení automobilu, přesto nejčastější příčina autonehod je vyšší než povolená, či nepřiměřená rychlost.

Výchova dětí a mladých

To, co platí obecně, platí i pro naše děti. Vychováváme je podle toho? Jsou vyzbrojeni pro zodpovědný a zdravý životní styl, anebo spoléháme na to, že je život naučí? Nebo spoléháme na osud a víme, že co je má potkat je stejně potká. Hodně lidí si také myslí, že postačí když se jim dostane kvalifikovaného poučení o povinnostech a předpisech. Často zapomínáme na důležitost hodnotové orientace, a že její utváření je permanentní proces. Tento proces začíná u rodinného stolu. Děti by zde měly poznat co je důležité a co není až tak důležité. Zde by měly poznat, že život není jen zábava, že platí zákon kauzality. Měly by rozumět příčinám a následkům, které určují výsledný životní běh. Osvojit si hygienické a preventivní návyky. (V pozdějším věku pro ně bude přirozené pochopit náročnější zákonitosti a osvojit si odpovědně náročnější preventivní opatření.) Učí se a zažívají rizika, prevenci, hranice, kauzalitu a finalitu. Současně pozorují, že rodiče se namáhají, starají se, předvídají a jsou zodpovědní. Denně se přesvědčují o síle a pravdivosti slov „každý strůjcem svého štěstí“, „štěstí přeje připraveným“ nebo „co člověk zaseje to sklídí“. Zažijí, že i když životní kauzalita není stoprocentní (protože občas zasahují různé nepředvídané okolnosti), je rozumné se jí řídit. Nezastupitelnou roli v dnešní společnosti má škola a učitelé. Výstižně to popsal Pavel Říčan, současný profesor psychologie na pražské FF UK. „Pedagog je především živým příkladem, *modelem osobnosti*. Děti od něj mají „odkoukat“ zaujetí pro jeho obor a pro vzdělanost vůbec. Působí však i na složité procesy vytváření životních rolí, tvořivého a samostatného růstu dětské osobnosti“. (Říčan, 2007, 18) To je základ budoucích zdravých nebo nezdravých životních postojů a proživotních nebo životu nepřátelských hodnotových orientací a potřebných vlastností. Z nichž nás nejvíce zajímá odpovědnost a spolehlivost. **Dítě se musí naučit správně chovat ne proto, že si to dospělý přeje, ale proto, aby se vyhnulo nepříjemným následkům nesprávného jednání a chování.** Je nutné, aby děti věděly i prožily, že svoboda jde ruku v ruce se zodpovědností. Dnes je ale až příliš zažitý model: dítě si dělá co chce a zodpovědnost za ně nesou dospělí. Je to tragický začátek tragických konců.

Rizikovým situacím se nevyhýbají jen nepoučení a nevědomí, ale také nevychovaní, zejména disharmoniční jedinci, nezralí, nevyrovnaní. Nebezpečné situace vyhledávají lidé z různých důvodů. Například ti, kteří v sobě tutlají komplex méněcennosti a malé sebehodnocení. Proto potřebují udělat tak riskantní čin, aby si sami sebe mohli vážit. Chtějí dokázat, že nějakou hodnotu jako lidé skutečně mají. Do extrémních způsobů jednání se vrhají rádi lidé, kteří neměli vyrovnané, harmonické a dostatečně psychicky „výživné“ dětství. Když existuje nerovnováha, psychika hledá cesty, jak ji vyrovnat a kompenzovat aktuálním „hrdinským“ a „obdivuhodným“ chováním. Chováním, které si jistě vyslouží obdiv a ocenění vrstevníků, nebo ve vlastních očích (přesněji od vlastního sebehodnocení).

Současné klima společnosti nepříspívá k výchovnému zvládnutí sklonu k nepřiměřenému riskování, impulzivité a agresivnosti mládeže. Častěji než je zdrávo a častěji než dříve se musí přistoupit k represivním opatřením (nejvíce trestních bodů za řízení auta mají 21 letí, navrhuje se snížení hranice trestní odpovědnosti mladých, přibývá mladých odsouzených,...). Z výchovných nástrojů postupně vymizela ideologie a etika. Myšlení zejména mladých Evropanů je deformováno historií minulého století. Obě světové války a krach dvou velkých ideologií typických pro minulá století, vzbudily skepsi a averzi ke každé ideji. Většina společnosti se pokouší žít bez velkých idejí. Rodiče zcela záměrně nevedou děti k žádné ideologii (ani k ateismu, ani k náboženství, ani k demokracii ani k monarchii). Zdůvodňují to větou: „Až bude velký tak se sám rozhodne“. To je velice škodlivý postoj. Falešná a zrádná cesta jejíž ovoce již zraje. Klinický psycholog Jeroným Klimeš to nedávno odůvodnil takto: „Potřeba ideologií je totiž vývojová potřeba. Nejsilnější je právě v adolescenci a mladší dospělosti, tedy od patnácti do třiceti let. V tomto věku vrcholí tzv. fluidní inteligence. Děti jsou schopny pochopit jakýkoli logický systém. Jakmile dosáhnou této schopnosti, s určitým zpožděním se objevuje zapálení pro nové ideologie.“ (Klimeš, 2008, 10) Jejich touha po ideologiích vyplývá z faktu, že jsou již schopni ocenit krásu logiky a velkých myšlenek. Také je ještě nebrzdí životní zklamání, negativní zážitky a ohledy na rodinu. Proto bývá nastupující generace mladých nositelkou ideálů a změn.

Velké ideje a etické vize bývaly silnými nástroji výchovy. Byly velmi účinné při zvládání nepřiměřeného riskování a agresivnosti mladých. Ponecháme-li v tomto citlivém období dospívání a dozrávání mladé generace napospas náhodě a budeme i nadále rezignovat na hodnotovou, ideovou a etickou výchovu, pak nám nevyroste spolehlivá, neriziková generace.

Osobnost - zdraví - nehoda - úraz

Docent Jiří Štikar z katedry psychologie FF UK výstižně konstatuje: „Od začátku 20. století patří úrazy k hlavním problémům veřejného zdraví. Protože mnohé úrazy jsou většinou důsledkem modifikovaného lidského chování, je logické, že psychologové se snaží právě o modifikaci chování.“ (Štikar, 2006, 8) Nejpropracovanější poznatky o vztahu osobnosti pracovníka a spolehlivosti pracovní činnosti jsou pro profesi řidiče. Současné poznatky lze shrnout těmito slovy: „Vzhledem k tomu, že osobnost řidiče je koneckonců nejdůležitějším činitelem bezpečnosti provozu, je nutno uvést základní poznatky vyplývající z dosavadních zkušeností. Pro úspěšné řízení motorového vozidla jsou kromě tělesných a smyslových předpokladů zvláště nezbytné určité předpoklady osobnostní. Řidičské vlastnosti nelze ovšem zcela vymezit jen určitými izolovanými složkami, nýbrž celou strukturou osobnosti“ (Štikar, 2006, 77).

Z výsledků psychologických výzkumů řidičů, kteří delší dobu neměli nehody, se řidiči nehodovými, vyplývají některé klíčové vlastnosti determinující osobnost řidiče beznehodového i nehodového. Ilustrativní přehled uvádí následující tabulka:

Řidiči bez nehod	Řidiči s nehodami
Vyrovnání, Vcelku dobře sociálně přizpůsobení, Ukázněnější, Zralejší osobnosti, Přizpůsobivější, Rozvážnější, Přiměřeně rozhodní, Přiměřené sebevědomí, Hodnotnější zájmy, Klidní	Emocionálně nevyrovnání, impulsivní Sociálně špatně adaptovaní Méně ukáznění, Nedozrálé osobnosti, Méně přizpůsobiví, Méně rozvážní, Agresivní, Bezohlední, Výrazně sebestřední, Nezodpovědná bezstarostnost, Nerespektování autority, Neustálý chvat, Přílišné, malé nebo kolísavé sebevědomí, Psychopatie, Neuroticismus

I když nehoda a úraz je zpravidla následkem komplexu příčin a nejen struktury osobnosti, hraje osobnost nezanedbatelnou roli v prevenci úrazů a nehod. Jak a jakou osobnost bychom se měli naučit vytvářet? Naši osobnost i osobnost těch, které vychováváme bychom se měli naučit formulovat jako **efektivní osobnost**. Jako osobnost odpovědnou, spolehlivou a odolnou vůči stresu. Můžeme k tomu využít **sedm návyků**, které navrhl R.S. Covey. (Covey, 1999, 2001, 2007).

Role rodiny

Často zapomínáme na důležitost hodnotové orientace a že její utváření je permanentní proces. Účinná výchova nespočívá v tom, že rodiče budou život dítěte zcela ovládat, ale v tom, že své dítě budou poučovat a vštěpovat mu správné hodnoty. Tento proces začíná u rodinného stolu, kde se rodina schází. Děti by zde měly poznat rozhodující proživotní hodnoty, zásady a cíle. Jestliže rodiče dopívajícímu dítěti neumožní pocítit následky nezodpovědného jednání, nijak mu tím nepomohou. Je vhodné aby mladý člověk zažil, že sklízí co zasel, a tak se naučil řešit problémy, do kterých se vlastní vinou dostal.

Dítě se musí naučit správně chovat ne proto, že si to dospělý přeje, ale proto, aby se vyhnulo nepříjemným následkům nesprávného jednání a chování. Je nutné aby děti věděly i prožily, že svoboda jde ruku v ruce se zodpovědností.

Dítě je měnící se a rozvíjející se osobnost, to znamená, že tuto osobnost musíme neustále poznávat a reagovat na změny.

Role učitele

Učitelova osobnost patří k nejvýznamnějším výchovným činitelům. Obohacuje žákovy zkušenosti a formuje žákovu osobnost. Učitel ve škole částečně přebírá povinnosti rodičů (například se stará o bezpečí žáků, respektuje a rozvíjí jejich zájmy, pomáhá a radí jim). Tak vzniká mezi učitelem a žákem podobný vztah, se silnou citovou složkou, jako mezi dítětem a rodičem. To ještě zvyšuje význam učitelovy osobnosti mezi činiteli výchovy, zejména když rodina není plně funkční.

Žáci každého věku si uvědomují zásadní význam učitelovy osobnosti pro svůj život. Často se obrací na učitele s prosbou o pomoc a nejrůznější informace a rady, které přijímají s vážností. Učitel na ně silně působí pozitivně (pochvala za dosažené výsledky), ale i negativně (pokárání, konstatování neúspěchu, zákaz oblíbené činnosti, jako trest). Učitelovy osobnostní vlastnosti a chování jsou velmi často vzorem pro sebevýchovu a životní návyky mládeže. Učitel nejenže předává žákům vědomosti (jako učebnice), ale také je motivuje, podněcuje v nich zájmy, navozuje touhu po poznávání nového a osvojení si stylu života. Učitel často výchovně působí více svým jednáním a chováním než slovem. Charakter a míra učitelova výchovného působení na žáky velmi závisí na tom, jakou je osobností. Když má učitel odborné a osobnostní (respektive behaviorální) nedostatky, bude jeho vliv na žáky zpravidla záporný. To se týká zejména hodnotové orientace, základních postojů a životního stylu. To jsou klíčové aspekty pro žákovu budoucí odpovědné chování a proživotní orientaci. Ty jsou zase zásadní pro prevenci nehod a úrazů.

Panuje-li shoda v pedagogických cílech, zásadách a žebříčku hodnot v celém učitelském kolektivu, posiluje se a násobí individuální snaha každého učitele a vliv každého vyučovacího předmětu. Dokonce může dojít k synergickému efektu. Při neshodě a rozporech, kladný vliv jednoho učitele je oslaben dalším učitelem.

Poznávání osobnosti

Chceme-li něco ovlivňovat, dokonce měnit k lepšímu, potřebujeme znát současný stav („Napřed diagnóza potom terapie“). A protože výchova probíhá ve vztahu minimálně dvou osobností, je vhodné znát osobnost všech zúčastněných. Umožňuje efektivní výchovu, diferencovaný přístup, znalost jednoho důležitého prvku výchovy - osobnost vychovatele a také vlastní zkvalitnění své osobnosti.

Následující schéma nám ukazuje tři aspekty osobnosti, jež jsou důležité pro poznávání osobnosti i její výchovu:

Obr. č. 2: Schéma tří aspektů osobnosti, důležité pro poznávání osobnosti i její výchovu

STRUKTURA

Struktura představuje relativně pevné stavební prvky, jejichž základ byl položen v předškolním věku. To platí zejména o citové stránce osobnosti. Schopnosti a znalosti se budou ještě vydatně systematicky rozvíjet po celou dobu školního vzdělávání daného jedince. Při hodnocení struktury osobnosti přihlížíme zejména k diferencovanosti, složitosti a kvalitativní úrovni osobnosti.

SYSTÉMOVÁ INTEGRACE

Pomocí zrání, výchovy, sebevýchovy a kultivace probíhá úspěšně nebo neúspěšně rozvoj a harmonizace všech složek osobnosti. Ideální je když tato regulace probíhá také v souladu s aktuálními požadavky zaměstnání a požadavky rodinné role.

FUNKCE

Funkční pohotovost osobnosti je dána především motivací, zaměřením a iniciativností. Hovoříme o dynamice osobnosti. I když je struktura osobnosti dobře založena a disponována. I když se postupně dobře rozvíjejí. Má v daný moment důležitou roli aktuální aktivace – funkčnost.

Pro poznání osobnosti a zacílení výchovy je vždy v danou chvíli důležité rozlišit stav všech tří složek. A učinit potřebné rozhodnutí – výběr do profese, další výchova, její forma a cíl. Poznávání osobnosti je náročný úkol. Velkou pomocí pro sebepoznání i poznání druhých jsou testy osobnosti. Uvedeme si postupně 3 jednoduché pro vyplnění i vyhodnocení, ale vysoce přínosné pro poznání osobnosti a diferenciaci výchovného působení.

Nejprve ukázka výstupu z metody Big Five:

Obr. č. 3: ukázka výstupu z metody Big Five

Výstup byl získán pomocí dotazníku: NEO-PI-R. Zjišťuje 5 obecných dimenzí osobnosti

Neuroticismus, Extraverzi, Otevřenost vůči zkušenosti, Přívětivost, Svědomitost a 30 jejich komponent. Autoři: P.T. Costa a R.R. Mc Crase. Čas vyplnění je asi 45 minut.

Další jednoduchou metodou je MBTI. Známa typologie vnímání vnějšího světa jedincem vycházející z Jungovy teorie. Autorky: Myersová, Briggsová. Dimenze: Introverze-Extraverze, Smysly-Intuice, Myšlení-Prožívání, Vnímání-Usuzování. Čas vyplnění je asi 20 minut. Ukázka výstupu z MBTI:

Obr. č. 4: Ukázka výstupu z MBTI

Poslední dotazník PFK je nástroj pro rychlou orientaci v osobnostních rysech vybrané skupiny osob. V letošním roce jsme PFK úspěšně použili při zkoumání osobností pracovníků z hlediska ochoty přijmout změnu firemní kultury. Inventář tvoří pouze 30 tvrzení. Respondenti jednotlivé výroky hodnotí na pětistupňové škále. Vyplnění trvá asi 7 minut. Mimo celkové míry osobnostní způsobilosti pro budování pozitivní firemní kultury je možno nahlédnout do profilu jednotlivých klíčových vlastností daných skupin nebo celé firmy. Z tvrzení lze charakterizovat např.: Osobní účinnost, Sebekontrolu, Empatii, Sebemotivaci a Komunikativnost.

Závěr

Dosud přetrvává představa, že prevence BOZP je činnost, která spadá do dospělosti v době zaměstnání. Protože velmi důležitou součástí prevence je osobnost pracovníka a ta se formuje převážně v době dětství a školního vzdělávání, je důležité zahájit budování zodpovědné, odolné a harmonické osobnosti s proživotně uspořádanými hodnotami již v předškolním věku. A pokračovat během celého školního vzdělávání, případně i v zaměstnání. Nezastupitelnou roli ve výchově osobnosti má její účinné poznávání s návazným diferencovaným přístupem k výchově.

Použitá literatura

- 1) COVEY, R. S. *Sedm návyků šťastné rodiny*. Praha : Colombus, 1999.
- 2) COVEY, R. S. *7 návyků skvělých teenagerů*. Praha : Pragma, 2001.
- 3) COVEY, R. S. *7 návyků skutečně efektivních lidí*. Praha : Management Press, 2007.
- 4) KLIMEŠ, J. Proč přišli o body? : nikdo je nevychoval. *Lidové noviny*, 23.5. 2008.
- 5) ŠTIKAR, J. ...[et al.]. *Psychologická prevence nehod*. Praha : Karolinum, 2006.
- 6) ŘÍČAN, P. *Psychologie osobnosti*. Praha : Grada, 2007.

Autor článku:

Mgr. Jaroslav Uzel